

KONTINUITA A DISKONTINUITA VE VÝVOJI STŘEŽENÍ ČESKOSLOVENSKÝCH STÁTNÍCH HRANIC PO ROCE 1945

Ladislav Vojáček

I. Veškerý úporný politický boj o charakter programu první československé vlády a postupné prosazování národně demokraticky a socialisticky orientovaných opatření do života lidově demokratického Československa ve druhé polovině čtyřicátých a na začátku padesátých let můžeme při jisté míře zobecnění vidět jako variace na jedno a totéž téma - za všemi politickými spory tohoto bouřlivého období je ukryt zápas o kontinuitu a diskontinuitu s předválečným buržoazním Československem, zápas, v němž opět do popředí vystupoval základní antagonismus naší epochy, v době války pod hrozbou fašistického nebezpečí dočasně odsunutý do pozadí.

Zásadní význam zkoumání mocenského střetu dělnické třídy s buržoazií z tohoto pohledu je v našich podmínkách ještě umocněn nutností vypořádat se s buržoazními interpretacemi vztahu mezi roky 1918 a 1945, se snahou hledat a zdůrazňovat shodné prvky a souvislosti v přebírání státoprávních a jiných institucí bývalého Rakouska-Uherska nově vzniklým československým státem v roce 1918 a v řešení obdobných problémů po druhé světové válce. Vypořádat se se snahou, která samozřejmě nezůstávala v teoretické rovině, ale transponovala se do praktických politických záměrů a kroků buržoazie při konstituování poválečného uspořádání republiky.

Na zkoumání této problematiky je mimořádně zainteresována právní historiografie,¹ neboť jádrem usilování buržoazie o udržení třídní kontinuity byla snaha o nepřetržité navázání na předválečné - brzy téměř jednoznačně předmnichovské - poměry, jejímž nezbytným východiskem byla teorie právní kontinuity. Právě aplikace předmnichovských právních předpisů v čele s ústavní listinou z roku 1920 měla buržoazii pomoci přenést se přes nejnebezpečnější poválečné měsíce, poznamenané všeobecnou radikalizací, a zaručit jí i do budoucna dřívější pozice. Buržoazie tedy vsadila na stejný recept, jaký se jí osvědčil po první světové válce. V nových podmínkách však již nedokázala tuto terapii plně uplatnit.

Specifické projevy měl boj o kontinuitu a diskontinuitu v oblasti, jejíž význam právě v souvislosti s celým komplexem poválečných vnitropolitických a zahraničněpolitických změn výrazně vzrostl - v oblasti střežení státních hranic Československé republiky.

Nebylo by ani třeba připomínat, že státní hranice jsou nedílným atributem každého státu a že jejich ochrana² představuje jednu ze stránek ochrany zájmů vládnoucí třídy. Toto triviální konstatování je pro nás ovšem určujícím východiskem pro posuzování charakteru a činnosti jednotlivých orgánů, působících na státních hranicích a prizmatem tohoto faktu se musíme dívat i na všechna opatření k zabezpečení nedotknutelnosti, neporušitelnosti a nezměnitelnosti státních hranic. Na jedné straně musíme mít na zřeteli, že celospolečenské změny ovlivňují sociálně politický charakter těchto opatření, a

tedy že i při zachování systému, metod či jiných stránek ochrany se může změnit jeho třídní obsah (nic na tom nemění skutečnost, že se pak staré formy projevují jako retardanční činitel a většinou znesnadňují plnění úkolů a tedy i naplňování zájmů vládnoucí třídy). Na druhé straně je třeba sledovat, zda nově zaváděná opatření působí skutečně pozitivně, zda přispívají k lepšímu zabezpečení zájmů dělnické třídy a všech pracujících na státních hranicích. Ve vztahu k politické a právní kontinuitě v celé šíři (a v rámci toho i kontinuitě a diskontinuitě ve střežení státních hranic) to znamená, že ji sice můžeme posuzovat z různých hledisek, můžeme hovořit o kontinuitě a diskontinuitě institucionální (ve smyslu zachování instituce jako celku), personální, organizační (ve smyslu zachování organizačních struktur uvnitř určité, byť třeba nově vytvořené instituce), funkcionální či jiné. V rámci všech těchto pohledů pak třeba o kontinuitě úplné (ovšem s vědomím dialektického vztahu kontinuity a diskontinuity) nebo částečné, nesmíme však žádnou z nich absolutizovat. Musíme mít stále na mysli, že jde jen o jednotlivé jevové stránky, přičemž podstata je vždy v zachování třídní kontinuity nebo v prosazení třídní diskontinuity. V konkrétním případě tedy může například institucionální nebo organizační kontinuita vést k třídní diskontinuitě a naopak institucionální nebo organizační diskontinuita může přispět k zachování třídní kontinuity. Svědčí o tom nakonec postoj samotných buržoazních činitelů, kteří vlastně od počátku nepočítali s bezvýhradným obnovením předmnichovských poměrů a sami proklamovali změny tam, kde to bylo v jejich třídním zájmu.³ Naopak komunisté, vědomi si reálného poměru sil, byli ochotni přistoupit na převzetí některých buržoazních institucí, které pak využívali pro prosazení třídní diskontinuity.

II. Vše nasvědčuje tomu, že buržoazní činitelé nepředpokládali, že v otázce zabezpečení státních hranic mohou vzniknout závažnější problémy, dokonce že se střežení státních hranic stane jedním ze žhavých ohnisek budoucího politického zápasu o moc ve státě. Buržoazie se totiž mohla opřít o stoletou existenci finanční stráže⁴, která se za jejího panství v zásadě vždy, s výjimkou doby mimořádného ohrožení samostatnosti republiky ve druhé polovině třicátých let, osvědčovala jako postačující prostředek k zabezpečení státních zájmů na hranicích. Svou spokojenost s tímto sborem vyjádřila už tím, že jej spolu s ostatními strážními sbory v roce 1918 převzala z habsburské monarchie do nového Československa. Přestože finanční stráž brzy po vzniku republiky v roce 1919 výrazně reorganizovala a později její postavení, název a služební poměry ještě znovu upravovala, v podstatě ponechala nezměněny základní principy, na nichž byla finanční stráž vybudována, a závažněji nezměnila ani charakter služby příslušníků finanční stráže. Nejvýznamnější z provedených změn bylo rozdělení finanční stráže v roce 1919⁵ a odstranění její tradiční samostatnosti spojené se začleněním do celní správy v roce 1927.⁶

Po roce 1918 tedy při institucionální diskontinuitě převládly v organizaci, personálním složení, ve funkcích i v metodách střežení státních hranic zcela jasně prvky nepřetržitého, souvislého vývoje nad prvky diskontinuity, zejména však zůstala zachována třídní podstata ochrany státních hranic. Provedené změny byly motivovány především početní slabostí sboru, který musel střežit i dlouhý úsek nově vzniklé státní hranice,⁷ a potřebou najít uplatnění pro ty příslušníky, kteří již nebyli schopni vykonávat fyzicky náročnou strážní službu na státních hranicích, nikoli změnou třídní podstaty státu, státních hranic a jejich střežení.

Díky aktivitě samotných příslušníků nebylo pro finanční stráž na sklonku roku 1944 a v první polovině roku 1945 příliš velkým problémem ihned za osvobozujícími jednotkami obsazovat předmnichovské státní hranice. A to i přesto, že v protektorátě byla finanční stráž odzbrojena a v roce 1940 v souvislosti s celkovou reorganizací celní správy přebudována v tzv. pomocnou finanční službu výkonnou.⁸ Na Slovensku se finanční stráž začala vracet na předmnichovské hranice již v prosinci 1944 a počátkem února 1945 je měla pokryty celé. Na Moravě a ve Slezsku obsadila hranice ve dnech 12. května až 8. června 1945, v Čechách včetně amerického pásma po rozhlasové výzvě ministerstva financí ze 17. května v průběhu června 1945. Československá vláda důrazem na rychlé provedení tohoto kroku demonstrovala své odhodlání důsledně realizovat (alespoň po dobu bezprostředně po osvobození) obnovení republiky v předmnichovských hranicích, na němž se shodly všechny strany sdružené v Národní frontě. Obnovení státních hranic bylo i nezbytnou podmínkou konsolidace vnitropolitických poměrů, i když tento aspekt vystoupil do popředí výrazněji teprve v souvislosti s odsunem Němců.

Při obnovení republiky v roce 1945 bylo znovuvybudování finanční stráže v zájmu republiky, a tedy i v zájmu KSČ a dělnické třídy, neboť v daném okamžiku bylo snažší a rychlejší než zdoluhavé budování nového sboru pro službu na státních hranicích. V tomto případě dočasná institucionální, funkcionální, personální a v podstatě i organizační kontinuita střežení státních hranic působila konec konců ve směru pozdějšího prosazení třídní diskontinuity. Bezprostředně pozitivní dopad obnovení finanční stráže je demonstrací jednoho ze základních charakteristických rysů období přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou. Představitelé jednotlivých složek protifašistického odboje, kteří se dohodli na navázání na právní řád první republiky a na obnovení některých buržoazních institucí, totiž spojovali s tímto postupem různé představy. Buržoazie v nich viděla šanci, jak čelit prudce vzrůstajícímu vlivu komunistů, zatímco ti, uvědomující si nutnost dočasné spolupráce s benešovskou buržoazií, je považovali za odrazový můstek k uskutečňování hlubokých společenských přeměn ústících v úspěšné završení socialistické revoluce, tedy v úplnou třídní diskontinuitu s předmnichovskou republikou, a zamýšlené přeměny vesměs úspěšně realizovali.

Postavení finanční stráže v obnovené republice bylo zakotveno v dekretu prezidenta republiky z 2. října 1945 č. 86 Sb. o znovuvybudování finanční stráže v zemích České a Moravskoslezské a o úpravě některých služebních a platových poměrů příslušníků finanční stráže. Dekret vedle obnovení finanční stráže v českých zemích zejména umožnil zřízení vrchních inspektorátů finanční stráže posílit řídicí složky, upevněné i dalšími organizačními opatřeními,¹⁰ a změnil služební zařazení příslušníků. Na základě § 2 dekretu byli také hned po osvobození převáděni zpět do finanční stráže ti příslušníci, kteří byli po 29. září 1938 přeřazeni na základě § 2 nařízení vlády z 21. prosince 1938 č. 379 Sb. o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě na vesměs podřadná místa v jiných oblastech státní správy a byli nadále způsobilí pro službu, čímž se vlastně jen odstraňovaly důsledky protiprávního zásahu do státní správy z doby nesvobody.

V charakteru činnosti celého státního aparátu, a tedy i v charakteru činnosti finanční stráže, která stáhla v tomto období především Němce, přecházející hranici, a podléla se i na upevňování obranyschopnosti republiky, se nutně odrazila změna třídní podstaty Československé republiky, daná tím, že se na moci vedle buržoazie začaly podílet široké masy pracujících, reprezentované KSČ. To však nepřevážilo skutečnost, že finanční stráž

vzhledem k vžitým tradicím, personálnímu složení i metodám střežení stále inklinovala k buržoazii a k výkonu služby odpovídajícímu podmínkám hranic mezi dvěma buržoazně demokratickými státy, a proto po válce na západních hranicích stále více nepostačujícímu. V případě finanční stráže se tedy po roce 1945 zachovala kontinuita v institucionálním, personálním a v zásadě i v organizačním chápání, a především finanční stráž zůstávala i nositelem třídní kontinuity.

Bezprostředně po osvobození se na první pohled zdálo, že v otázkách zabezpečení státních hranic nevzniknou v brzké době závažnější problémy a že plnění tohoto úkolu bude bez obtíží zajištěno tradičními silami a metodami. Přestože v oblastech odtržených v roce 1938 od republiky byla velmi složitá situace, nespojovalo se z počátku její řešení se změnou způsobu a organizace střežení státních hranic. Souvisí to s již vzpomínanou skutečností, že se v této době střežení státních hranic nepřikládal větší politický význam, neboť se posuzovalo odtrženě od řešení vnitropolitických problémů republiky. O nedocenění významu zabezpečení státních hranic svědčí i první formulace úkolů Pohotovostního pluku 1 Národní bezpečnosti, s nímž spojujeme počátky účasti SNB na střežení státních hranic. Zemský velitel SNB v Čechách v rozkaze k zajištění pohraničního území jednotkami SNB po odchodu útvarů československé armády do vnitrozemí z 1. října 1945 výslovně zdůraznil, že "jeden z hlavních úkolů je zajištění a klid v pohraničí" a "že nejde tudíž přímo o zajištění státních hranic proti vnějšmu nepříteli."¹¹

Pohotovostní pluk 1 Národní bezpečnosti, jehož jednotky nastoupily do severozápadního pohraničí Čech již začátkem června 1945,¹² tedy do pohraničí nepřišel s úkolem střežit státní hranice, ale měl se stát rozhodující silou k zavedení klidu a pořádku v pohraničí, kde se ještě násobily všechny obtíže poválečného období a kde hledaly útočiště zbytky okupantů, domácích fašistů a jejich pomahači i kořistnické živly z celé republiky. Velmi brzy se však ukázalo, že svůj úkol není s to zajistit bez důsledného zabezpečení státních hranic. Výrazně destabilizujícím činitelem bezpečnostní situaci v pohraničí se totiž stala nepřátelská činnost velké části německého obyvatelstva. Němci ještě před oficiálním počátkem odsunu začali ilegálně překračovat státní hranice, zavlékáním osobního majetku poškozovat ekonomické zájmy republiky, a tím ještě více jítit komplikované politické poměry v pohraničí. Proto byli příslušníci pluku již od podzimu 1945, ale především od počátku roku 1946, stále více nasazováni vedle finanční stráže ke službě k ochraně státních hranic.¹³

V následujících letech působily finanční stráž a pohraniční jednotky SNB (Pohotovostní pluk 1 Národní bezpečnosti byl v polovině roku 1946 vystřídán jednotkami pohraničního útvaru SNB 9600)¹⁴ vedle sebe a plnily prakticky stejné úkoly. Je pochopitelné, že souběžné spolupůsobení dvou tak rozdílných sborů, jako byla z předválečné doby převzatá finanční stráž a z dělnických kádrů budované pohraniční jednotky SNB, muselo dříve či později vyvolat vážné konflikty. Zvláště když si uvědomíme, že se vyhrocovala vnitropolitická situace a buržoazie ztrácela jednu pozici za druhou, zejména že se již v roce 1945 musela rozloučit se sbory četnictva a policie¹⁵ a že v novém SNB se její představitelé prosazovali jen s velkými obtížemi. Finanční stráž vlastně zůstala jediným bezpečnostním sborem, vyjadřujícím institucionální kontinuitu s první republikou a buržoazie nyní stála před skutečností, že tomuto sboru vyrostl v podobě pohraničních jednotek SNB vážný konkurent, který měl v rukou většinu trumfů, a hrozilo vážné nebezpečí, že finanční stráž pohltní.

Brzy po válce se totiž začaly zřetelně projevovat všechny nedostatky finanční stráže. Bylo to nejen nevhodné věkové složení,¹⁶ nízké početní stavy¹⁷ a zastaralé metody střežení, ale především celková organizace odpovídající zaměření činnosti na ochranu celních a jiných finančních zájmů státu na státních hranicích, zatímco po válce bylo pod vlivem neblahých zkušeností z druhé poloviny třicátých let a vzhledem ke komplikované situaci ve střední Evropě neustále zdůrazňováno obranné určení státních hranic, vyžadující jednotnou vojenskou organizaci a zatlačující ekonomický aspekt střežení státních hranic do pozadí.

Buržoazie o to více usilovala o upevnění finanční stráže a svého vlivu v ní, zveličovala drobné konflikty s SNB a využívala důležitých rozdílů v úpravě služebních poměrů, aby rozdmýchávala nepřátelství mezi příslušníky obou sborů. Zejména národní socialisté, kteří mohli navázat na své pozice ve finanční stráži z meziválečné doby, kdy se především oni stavěli za zájmy finanční stráže,¹⁸ cílevědomě utvrzovali při vystoupeních vedoucích činitelů strany a ve stranickém tisku její příslušníky v tom, že politika KSČ je namířena proti finanční stráži a na druhé straně diskreditovali pohraniční jednotky SNB. Tím vlastně na jedné straně posilovali svůj vliv ve finanční stráži a na druhé straně diskreditovali pohraniční jednotky SNB, celý SNB i KSČ a její bezpečnostní politiku, prosazovanou prostřednictvím orgánů ministerstva vnitra. Jejich snažení se, alespoň v prvním směru, setkalo s úspěchem a v průběhu let 1946 a 1947 národní socialisté finanční stráž prakticky ovládli, neboť převážná většina příslušníků tohoto sboru v českých zemích vstoupila do jejich strany.¹⁹

Útokům proti pohraničním jednotkám SNB se komunisté úspěšně bránili zejména prostřednictvím veřejných vystoupení čelných činitelů ministerstva vnitra, přesto ale nutně nemohli zabránit tomu, aby výtky proti pohraničním jednotkám SNB našly v určitých vrstvách československé společnosti pozitivní ohlas.

Nositelem kontinuity v přímém střežení státních hranic tedy byla především finanční stráž, zatímco pohraniční jednotky SNB do něj přinášely novou kvalitu. Jenom zarytý metafyzik neznalý československých poměrů z doby po válce by se však mohl domnívat, že v organizaci a činnosti pohraničních jednotek nenajde prvky kontinuální návaznosti na dřívější bezpečnostní aparát a střežení státních hranic. Stačí připomenout vznik SNB, při němž byli do nového sboru převzati nezkompromitovaní příslušníci policie a četnictva,²⁰ nebo aplikaci starých četnických předpisů po válce. V pohraničních jednotkách SNB sice nebylo početní zastoupení převzatých příslušníků tak vysoké jako v jiných složkách SNB, ale i zde sebráli jistou úlohu. Zastávali totiž velitelská místa a podíleli se i na výcviku nových příslušníků. Musíme také vidět, že příslušníci pohraničních jednotek SNB prakticky převzali metody a celkovou organizaci střežení od finanční stráže, neboť v době, kdy se na ochraně státních hranic začali spolupodílet, to byl při absenci vlastních předpisů jediný použitelný vzor. Přesto v činnosti pohraničních jednotek SNB zcela jednoznačně převládaly prvky diskontinuity, neboť svou povahou, personálním složením i celkovým zaměřením činnosti byly novým sborem, který se stal významnou oporou pokrokových sil a svým dílem nakonec i přispěl k úspěšnému završení přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou v Únoru 1948.

Vzhledem k tomu, že finanční stráž a pohraniční jednotky SNB konaly prakticky shodnou službu, je zcela logické, že se brzy po válce začaly oficiálně zvažovat různé koncepce sjednocení služby na státních hranicích. Již v roce 1946 rozhodla Nejvyšší rada

obranu státu, že střežení státních hranic má být organizačně sjednoceno a že ideálním řešením by bylo vytvoření zvláštních pohraničních jednotek v rámci SNB. Toto rozhodnutí se stalo směrnicí pro poradní orgán Nejvyšší rady obrany státu pro otázky pohraničí - meziministerskou pohraniční komisi, která připravila návrhy legislativních opatření.²¹ Jednání meziministerské pohraniční komise se stalo vážnou hrozbou pro buržoazii, neboť realizace projednávaných návrhů by znamenala značné oslabení finanční stráže, která měla být vytlačena ze služby při ochraně státních hranic. Proto připravené návrhy narazily na tvrdý odpor zejména ze strany představitelů ministerstva financí.²²

Prvním z předložených návrhů byl návrh zákona, kterým se přenášejí některé úkoly a oprávnění finanční stráže na SNB.²³ Podle tohoto návrhu měla na SNB přejít veškerá oprávnění finanční stráže v celním pohraničním pásmu a výjimkou výkonu pomocné celní služby u celních úřadů. Představitelé ministerstva financí argumentovali proti tomuto návrhu především dlouhodobou tradicí finanční stráže a potřebou speciální kvalifikace pro úspěšný výkon služby při ochraně ekonomických zájmů státu na hranicích. Když se svými námitkami neuspěli, začali bojkotovat jednání meziministerské pohraniční komise a její subkomise, čímž nakonec vyvolali přímé jednání ministrů financí a vnitra, po němž bylo další projednávání návrhu zastaveno.²⁴ Důvodem pro toto rozhodnutí byla zřejmě snaha ministrů nezostřovat napětí mezi finanční stráží a pohraničními jednotkami SNB, neboť celá finanční stráž se stavěla proti začlenění do SNB, a nezavdat reakci příčinu k dalším útokům proti SNB a bezpečnostní politice KSČ. Legislativní odbor ministerstva vnitra, který připravoval pro meziministerskou pohraniční komisi legislativní návrhy, proto vypracoval nový návrh,²⁵ v němž reagoval na zásadní námitky ministerstva financí proti původní verzi a zároveň akceptoval direktivu Nejvyšší rady obrany státu ke sjednocení strážní služby na státních hranicích. Střežení státních hranic mělo být svěřeno novému sboru - Pohraniční stráž, vytvořené z individuálně určených příslušníků SNB a příslušníků finanční stráže mladších ročníků, vojensky organizované, s jednotným velením a podřízené ministerstvu vnitra. Ministerstvu financí se zaručoval pouze podíl na rozhodování o organizaci služby a na výcviku příslušníků.

Vytvoření jednotné Pohraniční stráže mělo zajistit efektivnější využití sil a prostředků, s nimiž se na státních hranicích disponovalo, zjednodušit a urychlit aktivizaci pohraničních bezpečnostních sborů pro případ nebezpečí útoku vnějšího nepřítel, a tím výrazně zvýšit jejich hodnotu pro obranu státu. I podle nové verze však měla zůstat finanční stráž zachována, byla by ovšem značně oslabena. Také tento návrh však zůstal prozatím jenom na papíře. Meziministerská pohraniční komise jej sice na svém druhém zasedání v květnu 1947 schválila, nikdy jej však neprojednala Nejvyšší rada obrany státu, přestože ministr Nosek upozorňoval na mimořádnou naléhavost všech předkládaných návrhů.²⁶

V souvislosti s upevněním obranyschopnosti jednaly orgány ministerstva vnitra a ministerstva národní obrany i o případné aktivizaci Stráže obrany státu.²⁷ Hledáme-li vzájemné spojnice mezi předmnichovskou republikou a poválečným uspořádáním, nemůžeme Stráž obrany státu pominout, neboť o jejím obnovení se i po Únoru stále uvažovalo.²⁸ Všeobecně se totiž oceňovala připravenost Stráže obrany státu k obraně republiky v roce 1938 a převládal názor, že právě chystané vytvoření jednotného strážního sboru k ochraně státních hranic by odstranilo její největší nedostatek z předválečné doby

- nejednotnost v organizaci, služebním poměru, výcviku a výzbroji jednotlivých složek - a přispělo by k snažšímu budování jejího organizačního rámce již v míru.

Zamýšlené obnovení Stráže obrany státu poskytuje nejnázornější příklad "naplňování starých sudů novým vínem," použijeme-li rčení vpomínaného v jiné souvislosti K. Gottwaldem. Aktivizací Stráže obrany státu by se totiž sice zachovala institucionální kontinuita se sborem vytvořeným ve druhé polovině třicátých let, ale vedle již vzpomenutých změn by bylo zcela nové personální složení tohoto sboru a vzhledem k celospolečenským změnám, tvořícím širší kontext fungování státních a politických institucí poválečného Československa, by se zásadně změnil i jeho celkový politický profil.

Alternativa s obnovením Stráže obrany státu byla opuštěna až v souvislosti s povoláním vojáků základní služby k Pohraniční stráž a s podstatným zvýšením jejich počtů na počátku padesátých let.

III. V roce 1948 nabývají otázky kontinuity a diskontinuity novou kvalitu, neboť ve státě již není politické síly, která by byla schopna hatit uskutečňování socialistických přeměn. Zároveň získávají i nový rozměr, neboť již nestačí sledovat kontinuitu a diskontinuitu ve vztahu "předválečné - poválečné", ale nabízí se i hledání souvislosti a rozdílů mezi "předúnorovým" a "poúnorovým". V otázkách střežení státních hranic je podrobnější pohled na tuto stránku problému umocněn tím, že zejména v prvních třech či čtyřech letech po Únoru můžeme hovořit přímo o explozi nových opatření ke zdokonalení střežení státních hranic.

Nejdříve si všimněme námi dosud sledované linie návaznosti či přetržitosti ve vztahu k první republice. Reakce nepřátel na únorové vítězství pracujících byla příčinou dočasných mimořádných opatření na státních hranicích, jejichž smyslem bylo zabránit útekům třídních nepřátel a pronikání agentů ze zahraničí.²⁹ Souběžně s tím se připravovala zásadní opatření k reorganizaci celého systému ochrany, po nichž se volalo již v letech 1946 a 1947. Prvním z nich bylo sjednocení střežení státních hranic, právně zakotvené v zákoně z 2. prosince 1948 č. 275 Sb., kterým se přenáší úkoly finanční stráže v celém pásmu na SNB. Veškerá působnost finanční stráže v celním pásmu, příslušející jí podle § 12 a § 13 celního zákona ze 14. července 1927 č. 114 Sb. a § 6 vládního nařízení z 19. července 1930 č. 202 sb., kterým se provádějí předpisy o finanční stráž a upravují její služební a některé platové poměry, přešla až na stanovené výjimky na SNB a finanční stráž přestala existovat.

Z příslušníků pohraničního útvaru SNB 9600 a z převzatých příslušníků finanční stráže byl vytvořen nový strážní sbor k ochraně státních hranic - Pohraniční stráž SNB. Tím byla definitivně přetržena institucionální kontinuita v ochraně státních hranic. Částečně se však zachovala kontinuita v personálním složení nového sboru, ale též v organizaci a metodách střežení, neboť zůstávaly v platnosti dosavadní předpisy upravující výkon služby.³⁰

Sjednocení přímého výkonu služby na státních hranicích, které bylo aktuální již v letech 1946 a 1947, se ovšem jevílo v poúnorových podmínkách jako nedostačující. Pohraniční stráž SNB se potýkala především s nevhodným personálním složením a s nízkými početními stavy,³¹ zcela neadekvátními vytyčenému úkolu - uzavřít státní hranice tak, aby bylo zamezeno infiltraci západního imperialismu a zabránilo se útekům třídních nepřátel. V souladu se situací na jednotlivých úsecích státních hranic byl proto zaveden

diferencovaný systém střežení, zvýrazňující zabezpečení tzv. západní hranice.³² Diferenciace byla ještě prohloubena v polovině roku 1949 převedením odpovědnosti za ochranu východního úseku na krajské národní výbory a krajská velitelství SNB.³³

Toto opatření umožnilo kvantitativně i kvalitativně posílit kádrové zabezpečení západního úseku státních hranic, avšak ani ono nebylo dostačující. Po konzultacích vedoucích činitelů ministerstva národní obrany a ministerstva vnitra bylo již v dubnu 1949 rozhodnuto uvolnit pro Pohraniční stráž určitý kontingent vojáků základní služby.³⁴ Tím byl učiněn rozhodující krok k vytvoření kvalitativně nového systému ochrany státních hranic. První vojáci základní služby přišli do sestavy Pohraniční stráže SNB ještě v roce 1949 a velmi brzy převzali veškerou tíhu strážní služby na západním úseku státních hranic republiky, což vedlo na přelomu let 1950 a 1951 k zásadní přestavbě organizace a způsobu střežení, označované zjednodušeně jako "zaujetí nové sestavy".³⁵

Provedené změny byly stvrzeny vydáním zákona z 11. července 1951 č. 69 Sb. o ochraně státních hranic. Jeho přijetí jen zvýraznilo skutečnost, že na západní hranici zcela jasně převládaly prvky diskontinuity. Z příslušníků bývalé finanční stráže zde sloužili pouze někteří jedinci, nepoužívaly se dřívější předpisy platné pro finanční stráž, byl vybudován systém organizačních a technických opatření k usnadnění střežení a při výkonu služby pohraničnicků vystupoval do popředí politický aspekt ochrany státních hranic. Novou třídní povahu zabezpečení západního úseku státních hranic vyjadřuje zejména § 1 zákona o ochraně státních hranic, v němž je stanoveno, že účinná ochrana státních hranic před pronikáním všech nepřátel pokroku a míru slouží k zajištění pokojné výstavby socialismu v naší vlasti a je povinností každého občana, a podtrhuje ji ustanovení § 3 odst. 1 téhož zákona, podle nějž službu v Pohraniční stráži vykonávají pro její význam, odpovědnost a namáhavost vybraní příslušníci pracujícího lidu.³⁶

Výše uvedené se ovšem týká z velké části pouze zabezpečení západního úseku československých státních hranic. Ochrana východního úseku státních hranic měla poněkud jiný charakter a tomu odpovídala i odlišná organizace střežení. Již jsme konstatovali, že v polovině roku 1949 bylo převedeno střežení této hranice do působnosti krajských národních výborů a svěřeno krajským velitelstvím SNB. V zájmu co nejkvalitnějšího zabezpečení státních hranic nebylo toto opatření provedeno mechanicky. Velitelské kádry celé Pohraniční stráže SNB byly prověřeny, nejkvalitnější příslušníci přešli na západní hranici nebo nastoupili do škol a kurzů, fyzicky nebo zdravotně nezpůsobilí ke službě na západní hranici byli převedeni k Veřejné bezpečnosti a s příslušníky, u nichž se objevily závažné politické a kádrové nedostatky, byl rozváznán služební poměr.³⁷ V důsledku toho zůstalo na pohraničních stanicích SNB, které byly základní organizační jednotkou na východní hranici a které vesměs vznikly z bývalých oddělení finanční stráže, daleko více příslušníků převedených z finanční stráže, než v Pohraniční stráži.

Prozatímní směrnice pro výkon služby z roku 1951,³⁸ podle nichž příslušníci pohraničních stanic SNB sloužili po celou první polovinu padesátých let, ukládaly stanicím SNB především střežit státní hranice proti pronikání nepřátel našeho lidově demokratického zřízení ze sousedních států, překazít útoky sabotérům, špiónům, diverzantům a jiným škůdcům našeho zřízení a národního hospodářství a teprve na druhém místě zabránit jiným ilegálním přechodům státních hranic, stíhat a zneškodňovat pašeráky a zajišťovat veřejnou bezpečnost. V praxi se však příslušníci pohraničních stanic setkávali téměř výlučně s druhou, méně nebezpečnou skupinou narušitelů. To je

spolu s nízkými početními stavy dále přibližovalo způsobu výkonu služby finanční stráž z první republiky, proto se od ní zásadně neodlišovali ani v používaných metodách.

Na východní hranici se tedy při přetržení třídní kontinuity zachovalo daleko více jevových prvků nepřetržité návaznosti na buržoazní republiku než na hranici západní. Je to naprosto logické, uvědomíme-li si, že jde o státní hranici mezi státy se stejným společenským zřízením, kde politický aspekt střežení poněkud ustupuje do pozadí, tedy o situaci obdobnou v tomto směru době buržoazní ČSR před vystupňováním fašistické agresivity.

Zbývá nám ještě posoudit vzájemné vazby poúnorových opatření v ochraně státních hranic s opatřeními a koncepcemi z let 1945 - 1948. Víme již, že Pohraniční stráž SNB vznikla po Únoru z příslušníků pohraničního útvaru SNB 9600 a z převzatých příslušníků finanční stráže a že se ve službě používalo starších předpisů, ale víme také, že se o sjednocení střežení státních hranic a o Pohraniční stráž hovořilo již v letech 1946 a 1947. Jde tedy o to zjistit, nakolik se provedená opatření, resp. jejich tvůrci, nechali inspirovat předúnorovými představami.

Porovnáme-li oba návrhy předložené meziministerské komisi s provedenými opatřeními, je v případě zrušení finanční stráže a vytvoření Pohraniční stráže SNB z přelomu let 1948 a 1949 návaznost zcela zřejmá, zatímco pojetí zákona č. 69/1951 Sb. o ochraně státních hranic a v něm uzákoněná podoba Pohraniční stráže se od původních představ z roku 1947 diametrálně liší.

Při přípravě zákona z 2. prosince 1948 č. 275 Sb., kterým se přenáší úkoly finanční stráže v celním pohraničním pásmu na SNB, se vycházelo z původního textu z roku 1947, který byl podstatněji změněn pouze ve dvou směrech. Především zákon nestanovil konkrétní podmínky pro převod příslušníků finanční stráže do SNB a zmocnil k úpravě této otázky ministerstvo vnitra po dohodě s ministerstvem financí. Nová formulace umožňovala individuálně zhodnotit každého příslušníka a zvažovat při tom všechny důležité okolnosti, zejména jeho politické přesvědčení a přístup k plnění úkolů. Dále zákon zmocňoval vládu k úpravě výkonu služby příslušníků SNB při plnění úkolů, které dříve náležely finanční stráž, zatímco návrh z roku 1947 svěčoval tento úkol ministerstvu vnitra po dohodě s ministerstvem financí.

V případě Pohraniční stráže naopak vidíme na první pohled zřejmé rozdíly. Pohraniční stráž, která se v nové podobě konstituovala ještě před přijetím zákona o ochraně státních hranic, nestřežila celé státní hranice a tvořili ji příslušníci SNB, nýbrž vojáci základní služby, proto bylo i střežení organizováno jinak, než bylo dříve běžné. Na tyto skutečnosti musel zákonodárce nutně reagovat. Když však budeme sledovat generaci zákona o ochraně státních hranic, který právně zakotvil postavení Pohraniční stráže, uvidíme, že první verze tohoto zákona³⁹ přece jen obsahovala ustanovení, jež dosvědčují ovlivnění textem z roku 1947. Označovala se totiž ještě jako zákon o Pohraniční stráž a Pohraniční stráž podle ní měla být součástí SNB. Obojí se však po důkladnějším zvážení ukázalo jako neudržitelné. Nemělo totiž smysl upravovat pouze postavení Pohraniční stráže, když střežila jen část státních hranic a když bylo třeba dát právní základ i různým organizačním a technickým opatřením prováděným v bezprostřední blízkosti státních hranic (zejména zřízení zakázaného a hraničního pásma). Stejně neopodstatněné by bylo začlenit Pohraniční stráž do SNB, neboť Pohraniční stráž již tvořili převážně vojáci základní služby.

IV. Převedením odpovědnosti za ochranu východního pásma státních hranic na krajská velitelství SNB a vytvořením Pohraniční stráže se v poúnorové organizaci střežení státních hranic ČSR završila klasická triáda - od duplicity, dané existencí finanční stráže a pohraničních jednotek SNB a nesoucí pečeť předmnichovské organizace, se po krátké epizodě existence jednotné Pohraniční stráže SNB konstituovaly na státních hranicích opět dva strážní sbory. Nová diferenciací respektovala rozdílnou povahu jednotlivých úseků státních hranic, jak se vykrystalizovala po Únoru 1948, a vycházela již zcela jednoznačně z potřeb zajištění státních hranic socialistického státu v období přechodu od kapitalismu k socialismu. V ní se na kvalitativně vyšší úrovni spojily pozitivní prvky předchozích vývojových stupňů a odstraněno bylo vše, co novým podmínkám nevyhovovalo.

Ve svém důsledku tedy poúnorová opatření znamenala na západní hranici ve všech směrech kvalitativní změnu oproti předmnichovskému a předúnorovému systému ochrany i oproti koncepcím zformovaným v letech 1946 a 1947, protože ani ony nešly nad rámec sjednocení orgánů působících na státních hranicích. Na východní hranici, kterou tolik nepoznamenala organizační a kádrová přestavba z let 1948 - 1951, se také změnila třídní podstata střežení, ale zachovaly se zde prvky nejen z předúnorové organizace ochrany, ale i z organizace předmnichovské.

Poznámky

- 1 Srovnej například BEŇA, J.: Národnodemokratická a socialistická revolúcia v Československu a kontinuita práva, Právny obzor 4/1983; též: Košícký vládní program a právní kontinuita ČSR, PHS 25, Praha 1983; KNAPP, V.: Dvě cesty československého práva: kontinuita a diskontinuita (1918, 1945), Právník 3/1979; DOLEŽAL, M.: Hlavní etapy vývoje socialistického státu a práva, in Vznik a vývoj socialistického práva, I. část, UK, Praha 1976, str. 23-30; MEČL, J.: Vznik lidově demokratického práva v Československu z hlediska marxisticko-leninské teorie historického typu práva, tamtéž, str. 71-78.
- 2 V souvislosti se zabezpečením neporušitelnosti a nezměnitelnosti státních hranic se hovoří především o ochraně státních hranic a o střežení státních hranic. Těchto termínů se často používá jako synonym, vyjdeme-li však z dikce zákona z 11. července 1951 č. 69 Sb. o ochraně státních hranic, nelze je ztotožňovat. Ochranu státních hranic je třeba pojímat širěji jako "systém politických, ekonomických, ideologických, diplomatických, právních, bezpečnostních, vojenských a jiných opatření socialistického státu k zabezpečení nedotknutelnosti, neporušitelnosti a nezměnitelnosti státních hranic" (Základy bezpečnostní politiky KSČ a socialistického státu, Svoboda, Praha 1982, str. 183). Střežením státních hranic budeme pak chápat bezprostřední státobezpečnostní zajištění státních hranic k tomu speciálně určenými sbory, spočívající především v hlídkové službě doplňované různými státobezpečnostními opatřeními.
- 3 Srovnej například Benešovy představy o poválečném systému politických stran, jak je prezentoval na moskevských jednáních v prosinci 1943.
- 4 Finanční stráž vznikla sloučením pomezí (pohraniční) stráže se stráží důchodkovou císařským rozhodnutím z 22. prosince 1842.
- 5 Zákon z 12. prosince 1919 č. 28 Sb. z roku 1920 o reorganizaci finanční stráže a vládní nařízení ze 17. ledna 1920 č. 40 Sb. o zřízení a služebních poměrech pohraniční finanční stráže.
- 6 Celní zákon ze 14. července 1927 č. 114 Sb. a vládní nařízení z 13. prosince 1927 č. 168 sb., jimž se provádí celní zákon.
- 7 Z celkové délky 5 104 km, jak se stabilizovala po definitivním stanovení státních hranic, připadlo 2 626 km na novou, dosud nestřeženou státní hranici (Celnictví v Československu. Minulost a přítomnost, Naše vojsko, Praha 1982, str. 184).
- 8 Vládní nařízení z 26. září 1940 č. 31 Sb. z roku 1941 o pomocné finanční službě výkonné.
- 9 Archiv Muzea SNB, PS a VMV (dále jen AM SNB), nezařazené spisy, Finanční stráž, Zpráva o finanční strážích z 24. března 1947; SÚA, ÚPV, kart. 864, Obsazení hranic finanční stráží, MF č.j. 26 622/45-IX/3 z 10. září 1945.

- 10 Srovnej vládní nařízení z 12. listopadu 1947 č. 211 Sb., jímž se mění a doplňují předpisy o služebních a platových poměrech příslušníků finanční stráže.
- 11 Archiv ministerstva vnitra (dále jen AMV) 304-62-1, Rozkaz ZV SNB v Praze k zajištění pohraničního území jednotkami SNB po odchodu útvarů československé armády do vnitrozemí z 1. října 1945.
- 12 AM SNB, 11/8, Zprávy o činnosti PP 1 NB, kart. 2, Přehled o dosavadní činnosti PP 1 NB, nedatováno.
- 13 Informace HV SNB ministrů vnitra z 10. prosince 1945 již uvádí střežení státních hranic mezi hlavními úkoly PP 1 NB (SÚA, MV-N, kart. 129).
- 14 AM SNB, nezařazené spisy, Výnos MV č. I 828 dův. /1946-Va/3 z 1. července 1946.
- 15 AMV 304-488, Výnos mV č. 3 700-26/6-45-V/4 z 30. června 1945.
- 16 V roce 1948 měli nejmladší příslušníci v českých zemích 35 let a průměrné stáří příslušníků bylo 46 let (AM SNB, 11/1, Organizace a dislokace, kart. bez čísla, Souhrnná informační zpráva o finanční stráži na území Čech a Moravy z 16. dubna 1948).
- 17 V roce 1947 měla finanční stráž celkem 8 384 příslušníků, z toho v českých zemích 6 176. Ve výkonných útvarech na státních hranicích však působilo jen 5 155 příslušníků (AM SNB, nezařazené spisy, Finanční stráž, Zpráva o finanční stráži z 24. března 1947).
- 18 Srovnej například diskusi v poslanecké sněmovně Národního shromáždění při projednávání celního zákona č. 114 Sb. z roku 1927 (Těsnopisecké zprávy poslanecké sněmovny nS 1927, Zápis z 99. schůze poslanecké sněmovny 13. července 1927).
- 19 AM SNB, Organizace a dislokace, kart. bez čísla, Souhrnná informační zpráva o finanční stráži na území Čech a Moravy z 16. dubna 1948.
- 20 Pro ilustraci názorně poslouží údaje z konce roku 1945. K 27. listopadu tohoto roku z celkového počtu 567 důstojníků a 31 460 gážistů SNB bylo z policie a četnictva převzato 395 důstojníků a 17 569 gážistů (SÚA, MV-T, kart. 12, č. B 12, SNB - početní stavy, listopad 1945).
- 21 K jednání meziministerské pohraniční komise srovnej podrobněji Vojáček L.: Návrh zákona o Pohraniční stráži a další připravovaná opatření v československém pohraničí v letech 1946-1947, Sborník prací VŠ SNB, řada B, 4/1984.
- 22 SÚA, MV-T, kart. 1, Zápis z ustavující schůze meziministerské pohraniční komise.
- 23 SÚA, MV-T, kart. 230, č. 667, Osnova zákona, kterým se přenáší některé úkoly a oprávnění finanční stráže na SNB.
- 24 SÚA, MV-T, kart. 230, č. 667, Koncept informace pro ministra vnitra z května 1948.
- 25 SÚA, MV-T, kart. 1, Podklady pro 2. schůzi meziministerské pohraniční komise - předběžná osnova vládního návrhu zákona o Pohraniční stráži, č. T 1 025-9/4-47.
- 26 SÚA, MV-T, kart. 2, T 1 023/6, Návrhy na usnesení NROS týkající se pohraničního bezpečnostního pásu, organizačních opatření ke střežení státních hranic a osídlení pohraničního bezpečnostního pásu a státo-bezpečnostních opatření v něm, 29. května 1947.
- 27 Stráž obrany státu byla vytvořena vládním nařízením z 23. října 1936 č. 270 Sb. o Stráži obrany státu. Podrobněji k ní viz např. BOHATA, L.: Místo a úloha policie ve státním aparátu Československa v letech 1918-1938, FMV, Praha 1980; též: Protílidová úloha četnictva v letech 1918-1938, FMV, Praha 1978; RÝZNER, F.: Obrana ČSR v období Mnichova, Historie a vojenství 4/1956.
- 28 SÚA, MV-T, kart. 12, Bezpečnostní zprávy 1949, č. 65, Návrh na reorganizaci PS SNB z 31. března 1949.
- 29 Šlo především o početní posílení jednotek SNB útvaru 9600 a stálých stanic SNB na západních hranicích a o zformování nových praporů SNB útvaru 9600 v Brně, Písku a Bratislavě (AM SNB, 11/8, Zprávy o činnosti SNB útvaru 9600, kart. 4 a 5).
- 30 Podrobněji srovnej Vojáček, L.: Finanční stráž v systému ochrany státních hranic v letech 1945-1948, Sborník prací učitelů VŠ SNB 1/1986.
- 31 V průběhu roku 1948 odešlo 3 900 zkušených příslušníků pohraničních útvarů SNB k jiným složkám, takže zůstalo jen 2 300 mužů doplněných 2 020 příslušníky finanční stráže. V českých zemích tedy sloužilo zpočátku pouze 4 320 mužů. (AM SNB, 11/8, Zprávy o činnosti PÚ SNB 9600, kart. 1, Útvary PS SNB, Situační zpráva a zpráva o reorganizaci, nedatováno, z doby před 15. říjnem 1949)
- 32 Jako tzv. západní hranici označujeme československou státní hranici s Rakouskem a s americkou okupační zónou v Německu a přilehlé úseky hranic s Maďarskem a se sovětskou okupační zónou v Německu.
- 33 Východní pásmo převzala KV SNB 15. července 1949 (Výnos MV č. 197 taj. /1949-BP/6 z 2. července 1949).
- 34 AM SNB, Nová sestava PS, 1951, Doplnění příslušníky československé armády, nedatováno.
- 35 Nová organizace jednotek Pohraniční stráže byla schválena tajným rozkazem MNB č.j. I 285 T z 15. listopadu 1950.
- 36 Toto ustanovení se zároveň stalo základní směrnicí pro výběr kádrů pro Pohraniční stráž (SÚA, ÚPV, kart. 698, č. 683/1/4, Důvodová zpráva k zákonu č. 69 Sb. z roku 1951 o ochraně státních hranic).
- 37 AM SNB, 11/8, Zprávy o činnosti SNB útvaru 9600, kart. 1, Útvary PS SNB. Situační zpráva a zpráva o reorganizaci, nedatováno.

38 AM SNB, 11/4, Směrnice - pokyny PS, kart. 3, Prozatímní směrnice pro výkon služby pohraničních stanic
SNB z 9. dubna 1951.

39 AMV, A 2/1, č. 42, Osnova zákona o Pohraniční stráž, první verze.

Связанность и несвязность в развитии охраны чехословацких государственных границ после 1945г.

Ладислав Воячек

Резюме

В первых месяцах после освобождения охраняла государственные границы кроме военных также финансовая охрана (вооруженные пограничные подразделения в буржуазной Чехословакии), которая возникла в половине 19го века и охраняла государственные границы буржуазной ЧСР. После освобождения возобновление последней ускорило оккупацию и облегчило охрану домюнхенских границ, поэтому она нашла поддержку и со стороны КП Чехословакии. Однако буржуазия в финансовой охране приобрела одну из последних властных поддержек в борьбе за характер послевоенного устройства. Поэтому буржуазия стремилась ее как можно больше укрепить и путем соблюдения учредительной, организационной и функциональной связанности в охране государственных границ содействовать проведению классовой связанности с первой республикой. Коммунисты в министерстве внутренних дел на основе исключительно обострившейся ситуации в пограничных областях и на государственных границах были вынуждены последовательнее обеспечить государственные границы и поэтому отстаивали точку зрения, что необходимо включить в компетенцию возникающего Корпуса национальной безопасности (КНБ) также охрану государственных границ. Государственные границы стали охранять возникающие из рабочих кадров дежурные (позднее пограничные) части КНБ и на их членов позднее перешла основная ответственность за охрану государственных границ. В связи с этим министерство иностранных дел в 1946–47 годы предложило образовать единый орган из выбранных членов финансовой охраны и из членов пограничных частей КНБ.

Замыслы министерства внутренних дел, из которых ясно намечаются тенденции ввести классовую несвязность в охране государственных границ, удалось реализовать лишь после февраля 1948г. Однако в это время они оказались на самой важной части государственных границ недостаточными. Поэтому после отмены финансовой охраны и после создания Пограничных войск (частей) КНБ государственные границы разделились на две части. На границе с американской оккупационной зоной в Германии (позднее с ФРГ), с Австрией и на соответствующих частях чехословацко-немецкой и чехословацко-венгерской государствен-

ной границе сопровождалось послефевральское изменение классовой сущности государственных границ и их охраны квалитативным изменением организации, обеспечением кадров и способом охраны. Эти изменения проявились в том, что войны военной службы призывались в Пограничные войска и 11. июня 1951г. был принят закон об охране государственных границ. На восточной части государственных границ несмотря на изменения классовой структуры охраны государственных границ сохранились элементы не только из дофевральской, но и из домюнхенской системы охраны государственных границ.